

REGINA KOŽENIAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas

DĖL AUTORITETO IR GARSENYBĖS SĄVOKŲ VARTOSENOS ŽINIASKLAIDOJE

Pastaraisiais metais pastebime, kad žiniasklaidoje suplakami asmens vertę reiškiančių sąvokų teigiami ir neigiami vertinimai. Tais pačiais aiškiai tik teigiamą reikšmę iki šiol turėjusiais žodžiais *autoritetas*, *garsenybė*, *ižymybė* vadinami ir garbūs, *ižymūs* žmonės, ir didžiausi nusikaltėliai. Pastarieji netgi gerokai dažniau. Šiuo atveju logiškai nesuderinami dalykai (nusikaltėlis → autoritetas ar garsenybė) sujungiami į vieną, pažeidžiamas semantinis žodžių junglumas. Pavyzdžiui, tame pačiame „Lietuvos ryto“ numeryje (2002 03 23) *garsenybės*, *autoriteto*, *ižymybės* epitetai skiriami vienam garsiausių pasaulio dirigentų ir violončelininkų, *ižymiam* žmogaus teisių gynėjui, Vilniaus miesto garbės piliečiui Mstislavui Rostropovičiui ir... Kauno nusikaltėliui „Gogai“, pasodintam už groto, įtariamam prisidėjus prie kelių žmonių nužudymo. Kitame to paties numerio pusla-

pyje puodelis, iš kurio Prezidentas kiekvieną rytą gėrė arbatą, ir šaukštą, kuriuo srėbė putrą kalėjime už korupciją nuteistas kalinys, vadinami *garsenybių* puodeliu ir šaukštu, *ižymybių* relikvijomis. LTV panoramos (2002 09 17) reportaže be jokios ironijos sakoma: „Pasak Alytaus kolonijos viršininko, narkotikus dažniausiai platina nusikaltėlių autoritetai“.

Nusikaltėliai – didžiausi banditai, plėšikai, sukčiai, žmogžudžiai, maniakai – žiniasklaidos padaryti herojai, jie ir jų šeimų nariai rodomi per televiziją, jų nuotraukos ir biografijos dosjė, netgi savotiški nekrologai spausdinami pirmuosiuose svarbiausių dienraščių ir žurnalų puslapiuose, nuo jų „žygdarbių“ pradedamos radijo ir televizijos žinių laidos.

Žurnalisto Arvydo Lekavičiaus straipsnyje „Nesugaunamam klai-pėdiečiui koją pakišo „tulpiniai“ („Lietuvos rytas“, 2002 09 28) Sigitas Gaidjurgis (įdėta ir širdingos šypsenos nutvieksta jo nuotrauka) vadinamas garsiuoju klai-pėdiečiu, nusikalstamo pasaulio autoritetu (ši frazė pakartota net penkis kartus!). Kodėl *garsusis*? Gal dėl to, kad keturis kartus teistas ir penktą kartą pasodintas į kalėjimą už žmonių žudymą, reketavimą, plėšikavimą, vertimąsi kontrabanda? Ar kas nors iš jų (net ir vadeiva) jiems gali būti *autoritetas*? Į šį klausimą tame pačiame straipsnyje atsako pats nusikaltėlis: „Tu žinai, tai vilkų gauja – vienas kitam šypsosi į akis, apsikabinę plekšnoja per petį, o tuo pačiu metu jau rezga sumanymą, kaip nužudyti draugą. Visi jie vienodai supuvę – ir panevėžiečiai, ir kauniečiai, ir visi kiti“. Jeigu *ir visi kiti*, tai, žinoma, neišskiriant ir klai-pėdiečių.

„Mąstymas yra tylus kalbėjimas, kalbėjimas yra garsus mąstymas“, – ši frazė, dažnai kartojama lingvistų ir filosofų, dabar itin aktuali: kai išsitrina moralės nuostatų ribos, kai kinta visuomenės mąstymas, pasaulėžiūra ir pasaulėjauta, kinta ir žodžių, iki šiol reikusių tikrąsias vertybes, vartosena. „Vertybių konfliktas įvyksta tuomet, kai viena vertybė prieštarauja kitai arba ją riboja“ (Grumadienė 2002: 8). Vertybių konfliktas pirmiausia atsiranda kalbos vartotojų sąmonėje, jų mąstyme, kai pradeda tirpti gėrio ir blogio, garbės ir gėdos ribos, kai praranda savo tiesioginę reikšmę buvę prestižiniai žodžiai *garbė*, *šlovė*, *taurumas*, *herojiškumas* ir kt. Apie atsiradusios „naujosios“ lietuvių kalbos pavojų, apie kultūros ir žodžių prasmės dekonstrukciją, susijusią su egzistenciniu žmonių grupių konfliktu Lietuvoje, *ižvalgiai* rašyta „Literatūroje ir mene“: „Nesupratau, ar jis juokavo, ar kalbėjo rimtai. Naujojoje kalboje pašaipa ir iškreipti

vaizdai galėjo reikšti teigiamus dalykus. Ten nebuvo aišku, kas yra politikas, rašytojas, filosofas, kas yra universitetinis išsilavinimas, kas yra vagis ir žmogžudys...“ (Giraitis 2001).

Televizijos žurnalistikos specialistas Žyngintas Pečiulis savo naujesioje knygoje (Pečiulis 2002: 111–114) išvardija asmenų grupes, kurias kviečia televizija, ieškodama gerų pašnekovų. Pasak autoriaus, televizija juos pasirenka atsižvelgdama į jų išsilavinimą, turimą informaciją, iškalbą (taigi!) ir atstovavimo lygmenį. Tai įgaliojėji, oficialų balsą turintys asmenys ir autoritetai. Apie autoritetus sakoma taip: „Nors jų niekas nerinko, neįgaliojo, tačiau jie turi vardą visuomenėje, į jų nuomonę išiklausoma. Dažnai autoritetus atranda ir išpopuliarina pati žiniasklaida“. Toliau Pečiulis rašo: „Dar vieną autoritetų grupę sudaro herojai arba žvaigždės. Juos taip pat kuria žiniasklaida, atsižvelgdama į auditorijos susidomėjimą... Dažnai žiniasklaidos dėmesys jiems yra laikinas (kol politikas užima postą, kol žurnalistas veda laidą, kol pabosta populiarios grupės albumas)“. Apibendrinamas autorius teisingai pastebi: „... visur matome vis tuos pačius veidus, kai kuriems nepastebėtiems reikia gauti Nobelio premiją, kad jais susidomėtų žurnalistai“ (ten pat, 114).

Vadinamieji nusikaltėlių „autoritetai“ ir „garsenybės“ neatitinka nė vieno iš tų kriterijų, kurie paprastai taikomi autoritetams ir kuriuos išvardija Pečiulis, aiškina žodynai ir enciklopedijos. Juk jie nėra visuotinai pripažintos asmenybės, jų nuomonė tautai tikrai nėra svarbi, jie nėra užsitarnavę pagarbos. Jie garsenybės tik dėl to, kad žiniasklaidos išgarsinti, tam tikrą laiką nuolat skelbiami ir rodomi. Žiniasklaidos sukurtas ir autoritetu ar garsenybe vadinamas bei reksmingai demonstruojamas jų įvaizdis (atkreipkime dėmesį, kad dabar Lietuvoje madingas įvaizdis, o ne asmenybės poreikis) yra tik lukštas, niekalas, nes tikriesiems autoritetams (garsenybėms) nelimpa laikinumo požymis. Taigi retorikos požiūriu sukamasi ydingu ratu: nusikaltėlis yra garsenybė, nes garsus. Šis *circulus vitiosus*¹, kaip asmens charakterizavimo priemonė, atsirado XX a. septintajame dešimtmetyje ir „taikomas žiniasklaidos liaupsinamiems asmenims, nors

¹ Ydingasis ratas, arba *circulus vitiosus*, logikoje – tai iracionali argumentacija be pagrindimo. Retorikoje – kalbos logikos klaida ką nors apibrėžiant (pvz.: akumas tai yra žmogaus apakimas), pasakymas, paremtas tautologija, kai tezė tarsi paremiama nieko nauja nesakančiomis sinoniminėmis frazėmis, – ta pačia teze. Šis posakis turi lotyniskų atitikmenų, pavyzdžiui, *idem per idem*, t. y. „tas pats per tą patį“.

sunku išsiaiškinti, kuo jie nusipelnė dėmesio, kodėl vis rodomi per televiziją, dalija interviu ir patarimus... ir garsėja tu, kad garsūs“ (Kopaliński 2001: 139).

Po tokio svarstymo galima susilaukti ir oponentų balsų: atseit, žiniasklaida ironizuoja, lyg ir nerimtai dedanti tokius epitetus nusikaltėliams. Bet kad niekur ir niekada tos ironijos negirdėti. Ją išduotų pakitusi veido išraiška, ironiška intonacija, kiti prozodijos elementai sakininėje kalboje, o rašytinėje kalboje šių žodžių stilistinę konotaciją, minties antifrazę žymėtų kabutės (sakininėje kalboje tokį pat asmens vertinimą rodytų pasakymas: *Lukiškių garsenybė kabutėse; narkotikus platina nusikaltėlių autoritetai kabutėse* ir pan.). Nesu didelė kabučių gynėja, manau, kad jų nereikia vartoti ten, kur galima be jų apsieiti. Šiuo atveju kalbama apie būtinąją kabučių vartoseną – kabučių, kurių funkcija yra perteikti informacijos tikslumą (Abaravičius 2000: 102). Taigi kalbama apie kitokią kabučių funkciją – ginamąją, kurios griebtis turėtų skatinti kalbėtojo komunikacinė ir moralinė nuostata. Kabutėmis būtų apginta tikroji šių sąvokų reikšmė, jos taptų skydu, ginančiu nuo žodžio demoralizavimo ir devalvavimo. Autoritetas ir „autoritetas“, garsenybė ir „garsenybė“ yra visai kas kita, jų reikšmės kitokios, netgi supriešinamos, aiškus moralumo – amoralumo, gėrio – blogio, šlovės – nešlovės santykis.

Asmenybės *garsas* ir *šlovė* mūsų sąmonėje bent iki šiol buvo sinonimai. Viename sakinyje pavartotos šios sąvokos dažniausiai sudaro tautologinį kartojimą. *Juk esi garsus, įgijęs tokią didelę šlovę* (orig.: *proximos illis simul occupasti clarus honores*) – šie XVII a. autoriaus žodžiai skirti autoritetingam lietuvių kalbos mokovui (žr. Koženiauskienė 1990: 231). Asmenybės garsas tiesiogiai susijęs su šlove kaip priežastis ir padarinys: pelnęs šlovę, dėl to ir garsus. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ taip pat nurodo *garso* (ketvirtąją) reikšmę „garbė, šlovė“. Garbės ir šlovės kategorijas yra aptaręs retorikos ir semiotikos specialistas J. M. Lotmanas: „Jos nėra ypatybės, kurios galėtų charakterizuoti bet kurį žmogų, neatsižvelgiant į jo socialinę priklausomybę. Jos yra tam tikros socialinės kategorijos atributai tam tikrame socialiniame kontekste ir sudaro opoziciją jų nebuvimui tam tikroje socialinėse grupėse“ (Лотман 1993: 111). Už nedorus darbus nuteisti nusikaltėliai kaip tik ir priklauso tai socialinei grupei, kuri prasilenkia su garbe ir šlove, todėl garsenybėmis ar autoritetais juos vadinti (be kabučių) tikrai netinka.

Neblogai čia derėtų pridėti žodžiai – *tariamasis* (toks ten ir autoritetas, abejojamas, menamas, netikras), *vadinamoji* (neva garsenybė, netikra). Tada ir kabučių nereikėtų, nes jų funkciją atliktų šie leksiniai vienetai, teikiantys ironiškumo, padedantys kalbėtojiui atsiriboti nuo ištartų žodžių tiesioginės reikšmės, pateikti juos kaip sveltumus. Žurnalisto Marijaus Mikutavičiaus „TV antenos“ 2002/39 apžvalgoje „Tariamų žvaigždžių paradas“ teisingai pasakyta, jog žodžiai „įžymybė“ ar „žvaigždė“ suprantami labai plačiai. Išgirdęs, kad ruošiamame „Akvariume 2“ dalyvaus Lietuvos įžymybės, žurnalistas suabejoja tokia perspektyva: „Nebent įkurs dar kelias muzikos grupes, jas kiek pareklamuos, ir mes jau turime naują „Akvariumą“. Su „įžymybėmis“. Ir pasakymas *tariamasis žvaigždės*, ir *įžymybės* su kabutėmis čia pavartota visai tinkamai.

Išeičių galima rasti ir daugiau. Lietuvių kalba nestokoja antonimų, menkinamojo atspalvio žodžių, turinčių neigiamą stilistinę konotaciją. Vietoj absurdiškų žodžių junginių *kišenvagių autoritetas* ar *Kauno (Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių) nusikaltėlių pasaulio autoritetas*, *Panevėžio tulpinių garsenybė* reikėtų vartoti tokius pasakymus, kaip: *kišenvagių kišenvagis*, *kišenvagių bosas (šefas)*, *Kauno nusikaltėlių gaujos vadeiva*, *vadinamoji Panevėžio tulpinių garsenybė*, *vadinamieji nusikaltėlių autoritetai* arba *kaip dabar madinga sakyti, nusikaltėlių pasaulio autoritetai* ir pan. Į pagalbą gali ateiti „Sisteminiis lietuvių kalbos žodynas“ (Paulauskas 1987) – pasiūlyti norimai reikšmei reikiama žodį, kuriam taip pat nereikėtų kabučių. Šiame žodyne surašyti savo reikšmėmis autoritetingumo sąvoką atitinkantys žodžiai: *kompetencija, prestižas, reputacija, svoris, padėtis, pažiba, garsas, svarba, nuopelnas, heroizmas, korifėjus, maistras, meistras, laureatas, žvaigždė*; jį nusako pasididžiavimą asmeniu rodantys epitetai: *didelis, begalinis, pasaulinis, neginčijamas, ypatingas, garsus, įžymus, įtakingas, išskirtinis, nusipelnęs, pašauktas, pateisintas, žinomas, orus, solidus, milžiniškas, tvirtas, nepajudinamas, nepaneigiamas, nepalaužiamas, visuotinai pripažintas*. Tai tokie leksiniai vienetai, kurie ir be konteksto rodo aukščiausias asmenybės vertybes. Jų nerasime nusikaltimą reiškiančių žodžių apsuptyje. Su nusikaltimu semantiškai dera asmens apgaulingumą ar nusikaltimo pobūdį nusakantys žodžiai: *piktadarys, tipas, išgama, vagis, vagišius, sukčius, grobstytojas, ilgarankis, recidyvistas, žudikas, atmata, plėšikas, gangsteris, įsilaužėlis, kombinatorius, machinatorius, maniakas, piratas, šarlatanai, padegėjas, barbaras, brakonierius* ir t. t.

Beje, „Rusų literatūrinės kalbos epitetų žodyne“ (Горбачевич, Хабло 2001: 168) prie žodžio *autoritetas* teigiamą vertinimą rodantys epitetai iš esmės nesiskiria, didžioji jų dalis sutampa su anksčiau nurodytaisiais, o neigiamai vertinant siūlomi tokie dėmesio verti antonimai, kurių lietuviški atitikmenys būtų: *skatikinis (grašinis, ka-peikinis), pigus, menkas, tuščiaviduris, išpūstas, netikras, šiaudinis, tariamas, nedidelis, nepateisintas, nepagrįstas, nepamatuotas, sugadintas, sugriautas, susvyravęs, įtartinas, abejojamas, nepatikimas, nevirtas, pašlijęs*. Šie epitetai puikiai dera ne tik „autoritetui“, bet ir „garsenybei“, „įžymybei“ apibūdinti.

Pagaliau esama įvairių retorinių priemonių – nuo minėtos ironiškos intonacijos, antifrazės, antitezės iki korekcijos. Pavyzdys tame pačiame „Lietuvos ryte“ (2002 07 20) rodo, kad kai kurie žurnalistai geba rasti tinkamų pasakymų, nepasiduoda įsigalėjusiems mąstymo stereotipams: „Šią savaitę lietuviai vėl pagarsėjo, tiksliau – apsijuokė Suomijoje. „Lietuvos rytas“ pranešė, kad banditai iš Kauno patyrė fiasko Laplandijos tundroje. Apiplėšę nuošalaus tundros kaimelio banką, jie pasiklydo, sudaužė automobilius ir buvo pagauti gėdingai besislapstantys tarp karvių“. Štai toks „išgarsėjimas“, taip apibūdintos Lietuvai gėdą darančios „garsenybės“ atsiduria savo vietoje.

Viešosios kalbos vartotojai turi ypač atsakingai parinkti žodžius, nes nuolat kartodami netinkamus stereotipinius pasakymus jie gali primesti klausytojui ar skaitytojui savo tiesos ir teisingumo sampratą. Žurnalistams šiuo požiūriu vertėtų pasimokyti iš teisininkų, kurių kalboje žodžio reikšmė visada tiksli, neteko girdėti jų viešosiose kalbose ar matyti rašytiniuose tekstuose, kad nusikaltėliams būtų skiriamos *autoriteto* ar *garsenybės* sąvokos.

Gauta 2002 12 02

LITERATŪRA

- Abaravičius J. 2000: Fakultatyvioji kabučių vartoseną. – *Kalbos kultūra* 73, 101–107.
- Giraitis L. 2001: Naujoji kalba. – *Literatūra ir menas*, 2001 02 23.
- Grumadienė L. 2002: Kalbos normos ir vertybių sistemos: Kartų skirtumai. – *Gimtasis žodis* 6, 8.
- Kopaliński W. 2001: *Žodynas: XX amžiaus įvykiai, sąvokos ir mitai*, Vilnius: Algarvė.

- Koženiauskienė R. 1990: *XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas.
- Paulauskas J. 1987: *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Pečiulis Ž. 2002: *Televizijos žurnalistika*, Vilnius: VU leidykla.
- Горбачевич К. С., Хабло Е. П. 2001: *Словарь эпитетов русского литературного языка*, Санкт-Петербург: Норинт.
- Лотман Ю. М. 1993: Об оппозиции „честь“–„слава“ в светских текстах киевского периода. – *Избранные статьи* 3.

ON THE USE OF THE WORDS *AUTORITETAS* AND *GARSENYBĖ* IN MASS MEDIA

Summary

In recent years Lithuania has witnessed a remarkable devaluation of prestigious words, confusion of positive and negative meanings: the same words with positive implications *autoritetas*, *garsenybė*, *ižymybė* refer to honourable people as well as criminals. This is primarily concerned with the system of cultural values of our epoch as well as the society's way of thinking and its orientation in respect to moral values. Mass media, unlike anything else, carry the responsibility of the prestigious language user and main language signpost.